

АŞИQ ƏЛƏSGƏR YARADICILIĐI VƏ AZƏRBAYCAN POEZİYASI

AZERBAIJAN POETRY AND THE CREATIVITY OF ASHUG ALASKAR

ТВОРЧЕСТВО АШУГА АЛЕСКЕРА И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ

Nizami MURADOGLU

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

nizamimurad@gmail.com

Summary

Ashug Alaskar is the most prominent representative of folk creativity in 19th century. Ashug was born in the village Agh kylse of Goycha district of Iravan province. He was born and lived at the period that occupation of Azerbaijan by Russian Empire. He also suffered from the injustice of Russia as well as local peasants. Naturally born with innate talent, Ashug was inclined to the work of ashugs, and he learned tales, epics, legends and poems that he heard from the ashugs. As his childhood he interested in poetry and attention to art , his father sent him to Ashug Alim for learning ashig creativity. Alaskar's artistic heritage, which later became a master ashug has been a source of inspiration for ashug creativity and for young poets. Most Azerbaijani poets write couples and gerayli (the main genres of Azerbaijani Ashig poetry) under the influence of Ashug Alasker. Ashug Alaskar's poems still keep their artistic influence.

In the article the role of the Ashug Alasker will discuss on that creativy of Azerbaijan poets.

Key words: Azerbaijan, Ashug Alasgar, goshma, poet, saz, keyword

Резюме

Ашуг Алескер - самый яркий представитель народного творчества XIX века. Ашуг родился в селе Агкилисе Гейченского района Иреванской области. Ашуг жил в Азербайджане во время оккупации царской России. Несчастливая жизнь крестьян, угнетенных русскими, была судьбою и Алескерой. На долю Алескера выпала и жалкая жизнь угнетенных под русским гнетом крестьян. Алескер, рожденный от природы с врожденным талантом, был склонен к ашугскому творчеству, мастер складывал в сундуки услышанные от ашугов сказки, былины, легенды и стихи. С детских лет его интерес к поэзии и искусству привлек к нему внимание, и отец отправляет его для изучения. Устад – учителем Алескера был Ашуг Алы. Художественное наследие Алескера, который впоследствии сам стал мастером-ашугом, на долгое время становится

источником вдохновения ашугского творчества и в то же время молодых поэтов. Большинство азербайджанских поэтов под влиянием поэзии Ашуга Алескера пишут гошмы и карайлы. Стихи Ашуга Алескера и сегодня сохраняют силу художественного влияния.

В статье также будет подробно рассказано о роли Ашуга Алескера в творчестве современных азербайджанских поэтов.

Ключевые слова: Азербайджан, Ашуг Алескер, гошма, поэт, саз, слово

Giriş. Ümumtürk aşiq poeziyası inkişafında ali məqama yüksəlmiş, şərəfli yer tutan sənətkarlardan biri qədim Azərbaycanın Göyçə mahalından səsini dünyaya duyuran Aşiq Ələsgərdir. Aşiq Ələsgər bu günə qədər heç bir aşığın qalxa bilmədiyi böyük söz zirvəsini fəth edərək, aşiq şeirinin, demək olar ki, bütün şəkillərində müxtəlif məzmunlu sənət inciləri yaratmışdır. Aşiq Ələsgər qeyri-adi fitri qabiliyyət sahibi olduğundan yaratdığı əsərlər bu gün də el məclislərinin bəzəyidir.

Aşiq Ələsgərin həyatına qısa bir nəzər yetirək: Ələsgərin haqqında yazılan məlumatlara görə 1821-ci ildə anadan olmuşdur. Təbiətən fitri istedad ilə doğulan Ələsgər aşiq yaradıcılığına meyl salmış, ustad aşıqlardan eşitdiyi nağıl, dastan, əfsanə və şeirləri sinəsinə yığmışdı. Uşaq yaşlarından şeirə, sənətə olan marağı diqqəti cəlb elədiyindən atası onu Aşiq Alının yanına şeyirdliyə göndərir.

Son dövrlərdə aşığın həyatı ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilsə də, bir həqiqət gün kimi aydındır ki, Aşiq Ələsgərin doğulduğu və yaşadığı zaman Azərbaycanın Çar Rusiyası tərəfindən işğalı dövrünə təsadüf edir.

Tədqiqatın məqsədi Aşiq Ələsgər dühasının özündən sonrakı yaradıcı nəsillərə bədii-estetik təsirini öyrənməkdir. Bu məqsədlə araşdırmada **tarixi, müqayisəli metoddan** istifadə edilmişdir.

Araşdırma zamanı müəyyən olunmuşdur ki, çar Rusiyasının işğalı və zülmü altında əzilən Azərbaycan kəndlilərinin acınacaqlı həyatı Ələsgərin də qismətinə düşmüşdü. Bütün soydaşları kimi çar zülmü altında tarixdə görünməmiş əzab-əziyyət çəkən aşiq yeri gəldikcə öz etiraz səsini ucaltmışdır. Bunu aşığın şeirilərində də görmək mümkündür:

Pristav, naçalnik gələndə kəndə,

Obanı, oymağı vururlar bəndə.

Xərc üstə çoxları düşdü kəməndə

Qamçıda belinin qatı çıxıbdı (2, 171).

Şeirdə işlənən “pristav”, “naçalnik” sözlərini çar üsul-idarəsi öz zülmü ilə bərabər XIX əsrdə Azərbaycana gətirib milli leksikonumuza

daxil etmişdi. O dövrdə məhz bu titulun sahibləri tətbiq etdikləri ağır vergi qanunları ilə Azərbaycan kəndlilərinin dərisini soyur, var-yoxunu talayır, badi-xəracı ödəyə bilməyənləri tutub zindana salırdılar. Aşıq Ələsgərin də ustalığı onda idi ki, dövrün cəlladlarını öz adları ilə nəzmə çəkirdi. Bu günün prizmasından baxanda gözlərimizin önündə rus zülmünün acınacaqlı səhnələri kino lenti kimi canlanır.

Onu da qeyd edək ki, bu dövrdə rus işğalçıların zülmü o qədər genişlənir ki, Qasım bəy Zakir də Mirzə Fətəli Axundova müraciətlə yazdığı “Vilayətin məğşuşluğu haqqında” satirik şeirində zəmanədən şikayətlənir:

Gündə bir gətirir zakoni-tazə,
Fikri budu xalqı verə güdazə.
Bizdən də məhrəmdi biri knyazə,
Nəməhrəm, fizuli heyvərə, yanşaq (4, 22).

Göründüyü kimi eyni dövrdə, lakin ayrı-ayrı mahallarda yaşayan hər iki şairin eyni mövzuda şeir yazmaları zamanın diktəsi idi. Məhz zamanın ağırlığına, zülmün həddən artıq tətbiq edilməsinə baxmayaraq qorxmadan öz duyğularını bəyan edən hər iki şairin yaradıcılığı bu gün də öyrənilir, araşdırılır.

Aşıq Ələsgərin XIX əsr xalq yaradıcılığının ən görkəmli nümayəndəsi kimi, nəinki aşıq sənətinin və milli aşıq poeziyasının, eyni zamanda çağdaş Azərbaycan poeziyasının inkişafında böyük rolu olmuşdur və vardır. Ələsgərin qeyri-adi istedadı malik olması, yaratdığı şeirlərin müxtəlifliyi, bənzərsizliyi, forma rəngarəngliyi, bədii düşüncəni özünə cəlb edə bilməsi bu əsərlərin ağızdan ağıza keçərək bu günə qədər şifahi yaddaşda yaşamasına səbəb olmuşdur. Təsədüfüdür ki, bu gün də ayrı-ayrı yaşlı adamların dilində Aşıq Ələsgərin qoşmalarına, gəraylı və təcnislərinə rast gəlmək mümkündür. Məhz buna görə də yüksək bədiiliyi, ümumbəşəri didaktik fikirləri ilə Aşıq Ələsgər yaradıcılığı zamanında və özündən sonra da yaşayıb yaranan aşıq və şairlərin diqqətini cəlb etmişdir.

Belə ki, Aşıq Ələsgərin bədii irsi uzun zaman aşıq yaradıcılığının və eyni zamanda gənc şairlərin ilham mənbəyinə çevrilir. Azərbaycanın əksər şairləri Aşıq Ələsgər şeirinin təsiri ilə qoşma və gəraylılar yazırlar.

Səməd Vurğun yazırdı ki, “Hansı mövzuya əl atıram, hansı daşı qaldırıram, altında Dədə Ələsgərdən bir nişanə görürəm”. Məhz onun nəticəsi idi ki, bir çox şeirlərində, o cümlədən “Dağlar” adlı gəraylısında Aşıq Ələsgər ruhu açıq-aydın seçilir, hətta qafiyələnmə sistemi demək olar ki, təkrar olunur:

Qayaları baş-başadır,
Güneyləri tamaşadır.
Gödək ömrü çox yaşadır,
Canım dağlar, gözüm dağlar! (6, 85)

Eynilə Aşiq Ələsgərin “Dağlar” qoşmasında möhürbəndin qafiyələnməsi ilə oxşarlıq təşkil edir. Əsas fərq S.Vurğunda şeirin gəraylı, aşiq Ələsgərdə qoşma şəklində yazılmasıdır.

Həsən nənə, Həsən baba qoşadı,
Xoşbulaq yaylağı xoş tamaşadı.
Arsız aşiq elsiz niyə yaşadı,
Ölsün Ələsgər tək qulların, dağlar! (2, 38)

Yaxud Səməd Vurğunun digər “Dağlar” adlı gəraylısına baxaq:

Laçınların göydən enməz,
Qayaların baxar dinməz,
Yaman gündə üzün dönməz,
Pozulmaz ilqarın, dağlar! (6, 232)

Aşiq Ələsgərin digər “Dağlar” qoşmasındakı bəndin ümumi məzmunu ilə oxşarlıq özünü büruzə verir.

Ağ xələt bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib keyfinə dəyməz,
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli-qalalı dağlar (2, 36).

Aşiq Ələsgər sənətindən mayalanan və bunu bütün yaradıcılığında əks etdirən şairlərdən biri də Məmməd Arazdır. Məmməd Arazın poeziyasında xalq ruhu, milli xüsusiyyətlər, xəlqilik məfkurəsi əsas yer tuturdu. Şairə görə hər bir yazar öz xalqının milli məfkurəsini, mənəviyyatını, məişətini, musiqisini, folklorunu bilmədən xalqın ruhunu oxşayan incilər yarada bilməz. Məmməd Araz xalq musiqisini, aşiq sənətini, muğamlarımızı həm sevirdi, həm də onları bilirdi. Uşaqlıqdan yaddaşına köçmüş aşiq şeiri, xalq ədəbiyyatının inciləri bütün yaradıcılığı boyunca şairin yol yoldaşı oldu.

Şair aşiq sənətinə xüsusi məhəbbətlə yanaşırdı, saza, sözə yüksək qiymət verirdi. Sazlı-sözlü Vətən sevgisindən danışır, bu sevginin böyüklüyünü, ülviliyini tərənnüm edirdi. Uşaqlığından Aşiq Ələsgərin qoşmalarının təsirindən ayrılı bilməyən Məmməd Araz yaşadığı zaman içində bir an da olsun aşiq sənətindən, sazın həzin sədalarından ayrı düşmədi, hər zaman aşıqları dinlədi, ən gözəl duyğularını saz sədaları altında dilə gətirdi, könül yaddaşından ağ vərəqlərin yaddaşına köçürüb elin, xalqın mənəvi sərvətinə çevirdi.

Məmməd Araz çoxşaxəli yaradıcılığında aşıq şeiri formalarından istifadə edərək mükəmməl qoşma və gəraylılar yazmışdır. Məlumdur ki, qoşma hər bəndi dörd misradan ibarət olub, misraları on bir hecalı, tez əzbərlənən, yadda qalan, lakonik və çevik şeir şəkli. Məmməd Araz da bu şeir şəkli ilə istifadə edərək otuzdan artıq dillər əzbərinə çevrilmiş qoşmalar yaratmışdır. Şairin “Əlvida dağlar”, “Salamat qal”, “Nə bilim”, “Nəyimə gərəkdir”, “Qızlar” kimi qoşmaları toy məclislərində, şənliklərdə aşıqlar tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

Şairin “bulaq başında” qoşması Aşıq Ələsgərin “Gördüm” qoşması ilə səslənməsinə və ahənginə görə bir-birinə oxşasa da, fərqli cəhətləri də vardır. Aşıq Ələsgər bulaq başında zalım ovçu tərəfindən vurulmuş yaralı maralı görübsə, onun yaralarını sarımaq istəyi ilə qəlbi alovlanıb coşursa, Məmməd Araz sarışın saçlı, qara qaşlı bir qız görür, onun baxışlarından özü yaralanır, ondan vədə almaq istəyir, sevnələr dilsiz də bir-birlərini başa düşürlər, baxışlar sabahı göstərir. Müqayisə üçün hər iki ustadın qoşmasını nümunə kimi göstərək:

Aşıq Ələsgər:

Gedirdim, güzarım düşdü bulağa,
Ovçu bərəsində maralı gördüm.
Yatıb inildəyir, durub boylanır,
Bir neçə yerindən yaralı gördüm.

Zalım ovçu onu alıb nişana,
Dəyib yaman güllə, boyayıb qana.
Çox incidir, dönür o yana-bu yana,
Kəsilibdir səbri, qərarı gördüm.

Təbib olsam, yaraların bağlaram,
Sinəm üstə düyünlərəm, dağlaram.
Ələsgərəm, o səbəbdən ağılaram.
Ananı baladan aralı gördüm (3, 111).

Məmməd Arazda:

O qızı görəndə bulaq başında,
Qəlbimdə kükrəyən bulağı gördüm.
Laləli-nərgizli çəmən içində,
Laləyə rəng verən yanağı gördüm.

Saçı sarışındı, qaşları qara,
Baxışı baxanı çəkirdi dara.
Könül verməmişdi hələ bir yara,

Dodaq görməmişdi dodağı gördüm.

Ona könül açdım çatıldı qaşı,
Söz deyə bilmədi sözümə qarşı.
Bu dəmdə böyürdən çıxdı qardaşı.
Tutuldu tez qaşı-qabağı gördüm.

Sevənlər dilsiz də danışacaqdır,
“Gələn görüşümüz – dedim – nə vaxtdır?”
Qız dönüb gözaltı gözümə baxdı,
Bu gizli baxışda sabahı gördüm (5, 116).

Qeyd edək ki, hər iki qoşma “Gördüm” rədiflidir. Aşıq Ələsgərdən fərqli olaraq Məmməd Araz qoşmanın adını “Bulaq başında” adlandırmışdır. Aşıq Ələsgərdə qoşma üç bənddən ibarətdir və sonuncu möhürbəndidir. Məmməd Arazda isə qoşma dörd bənddən ibarətdir və qoşmanın möhürbəndi yoxdur.

Aşıq Ələsgər poeziyası qadın şairlərimizin yaradıcılığında öz təsirini göstərməkdədir. Çağdaş qadın şairlərimizdən biri də Adilə Nəzərdir. Onun “Dağlar” qoşması ilə Aşıq Ələsgərin “Dağlar” qoşmaları arasında ruh oxşarlığı diqqəti cəlb edir.

Adilə Nəzərdə:

Hanı yamacların gülən gözləri,
Hanı çiçəklərin həməən nazları,
Ah çəkər, of eylər aşıq sazları -
Bürüyər canımı dumanı, dağlar (1).

Aşıq Ələsgərdə:

Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sancılımır buxağa güllərin, dağlar! (2, 38)

Göründüyü kimi Adilə Nəzər də Aşıq Ələsgər ruhlu bu qoşması ilə çağdaş poeziyamızın səhifələrini zənginləşdirib, “Dağlar”a yeni rənglər əlavə edibdi. Fikrimizi tam aydınlığı ilə çatdırmaq məqsədi ilə qoşmaların daha bir bəndinə nəzər salaq:

Adilə Nəzərdə:

Yüzünü itirdim birin tapalı,
Haqq-nahaq arası bağlar qopalı.
Əl-qolum bağlıdır, ağızım qapalı,
Mən necə yaşayım zamanı, dağlar (1).

Aşıq Ələsgərdə:

Köçər ellər, düşər səndən aralı,

Firqətindən gül-nərgizin saralı.
Ələsgər Məcnun tək yardan yaralı,
Gəzər səndə dərdli, nalalı, dağlar! (2, 36)

Nəticə. Sonda onu deyə bilərik ki, çağdaş Azərbaycan poeziyasının elə bir nümayəndəsini tapmaq olmaz ki, dağlar haqqında şeir yazarsa, orada Aşıq Ələsgərin nəfəsi duyulmasın. Təbii ki, bu kimi göstəricilər Aşıq Ələsgər poeziyasının qüdrətini, bədii siqlətini göstərən xoş əlamətlərdəndir. Aşıq Ələsgər sənəti daim yaşayacaq, özündən sonrakı nəsillərə nümunə olacaqdır.

Dühasının böyüklüyünü nəzərə alaraq Respublika Prezidentinin “Aşıq Ələsgərin 200 illik yubileyinin qeyd edilməsi” haqqında imzaladığı sərəncama əsasən ölkənin hər yerində aşığın sənəti, sözü haqqında tədbirlər keçirilir. Arzumuz odur ki, aşığın vətəni Göyçə mahalı işğaldan azad olunsun, Dədə Ələsgərin məzarını ziyarət edə bilək. Qəlbimdən gələn nida belədir:

Qürbətdə bir məzar var – Ələsgərin məzarıdır.
Aşıq dedim, üz döndərdi, Dədə bizdən narazıdır!..

QAYNAQLAR

1. Adilə Nəzər. Dağlar. 17.04. 2021.
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3902869603125754&id=10002082595965
2. Aşıq Ələsgər. Əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 400 s.
3. Aşıq Ələsgər. Bakı: Elm, 1963, 328 s.
4. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş Əsərləri. Bakı, Avrasiya Press, 2005, 400 s.
5. Məmməd Araz. Seçilmiş əsərləri. 4 cildə, II c. Bakı, Ozan, 2003, 332 s.
6. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 248 s.